

КАЛОФЕРСКАТА ДАНТЕЛА: МАТЕРИАЛНИ И СОЦИАЛНИ ТЕХНОЛОГИИ. СЪЗДАВАНЕ НА ДАНТЕЛЕНОИНДУСТРИАЛНОТО УЧИЛИЩЕ В КАЛОФЕР ПРЕЗ 1910 Г.

THE KALOFER LACE: MATERIAL AND SOCIAL TECHNOLOGIES. THE CREATION OF THE FIRST BULGARIAN SHUTTLE LACE-CRAFT SCHOOL IN KALOFER IN 1910

Дария Василева

Abstract

The creation of first shuttle lace-craft school in Bulgaria makes possible the successful implementation of an European craft, its partially adaptation to the Bulgarian mode of life reflected in the term, Kalofer lace. The new livelihood promises a restoration to a certain extent of economic independence of Kalofer woman. The opening of lace craft school in Kalofer is a result of the collective efforts of public organizations, municipality as well as personal care of citizen leaders from Kalofer and its Diaspora. It must be specially underlined the participation of countrymen organization "Kalofer fellow-citizens in Sofia". The successful start of lace craft school is a result of union of action between the Metropolis and Diaspora and the application of the social action technologies, created in the past decades of economic progress from the age of Bulgarian Revival.

Keywords: Kalofer lace, municipality, women's association, countrymen organization, material and social technologies

Настоящото изследване¹ е опит да се проследи пренасянето на една европейска културна заемка и вкореняването ѝ на българска почва като местен поминък. То проследява процеса, в резултат на който българите се запознават с европейската совалкова дантела, усвояват изработването ѝ и впоследствие я преосмислят като българско културно наследство. Задачата на изследването е да представи двата основни технологични аспекта на създаването на калоферската дантела: материалният и социалният. Материалният аспект включва

¹ Студията е резултат от работата на авторката в рамките на Националната програма културно-историческо наследство, национална памет и обществено развитие с финансовата подкрепа на МОН – Република България, Решение на МС № 577/17. 08. 2018 г.

въвеждането и модернизиранието на занаятчийския инструментариум и разнообразяването на използваните суровини. В рамките на социалния аспект ще бъдат представени инициаторите, ръководителите, участниците в този процес, механизмите на техните взаимодействия и връзката им с традиционни локални социални практики. Ще се потърсят корените на идеята за създаване на български локален вариант на совалковата дантела. В хронологичен план работата е ограничена до създаването на дантелиерското училище в Калофер, което бележи първия етап на изследвания процес.

Създаването на калоферската совалкова дантела е осъществено от земеделската организация „Калоферска дружба в София“ като колективно действие и чрез особените, открити усилия на отделни личности, всички членове на тази организация. Затова основната изворова база на изследването е архивът на акад. Никола Начов, който е един от създателите на това сдружение и практически негов пожизнен председател, автор в изданията на организацията и техен редактор (Василева 2016: 166–192).

В края на 19 и началото на 20 в. вестината във фините женски ръкоделия има висока социална оценка, те са престижно занимание за образовани жени домакини и отчасти замества активните занимания с умствен труд. Не се пренебрегва, но все пак стои на втори план помощта им за домашната икономия, както и ролята им за запълване пазарните дефицити при снабдяване с луксозни модерни стоки (Василева 1994: 63).

Калоферската дантела е по същество совалкова дантела, възникнала или пренесена в различни региони на Европейския континент. По спомени на съвременници тя е донесена в Калофер в последното десетилетие на Възраждането от Елисавета Караминкова, възпитаница на Висшата женска школа в Прага и съпруга на видния калоферски търговец Д. Караминков (Величкова 2012: 302–303).

В първото десетилетие на 20 в. в Държавното художествено-индустриално училище в София (бъдещата Художествена академия), според изследователката В. Василчина, съществува двугодишен курс по плетене на совалкова дантела, воден от чехкиняка г-жа Тереза Холева (Василчина 2002: 38). Г-жа Холева сключва брак с директора на училището и става г-жа проф. Михайлова – под това име я срещаме в изследваните тук извори.

Обучението по везба и дантели в Държавното художествено-индустриално училище е представено накратко от съвременницата г-жа Огняна Доревска, съредактор на сп. „Семейно огнище“, позоваваща се на годишни печатни отчети на училището. (Доревска 1910: 31–33). Това е направено във втора книжка, в рамките на политиката на изданието във всеки брой да представя накратко по едно женско стопанско училище. О. Доревска уточнява, че курсът по везба и дантели е открит през 1904/05 г. с четиригодишен курс на обучение и представя накратко програмата му, оценявайки я умерено критично. Програмата включва практическо обучение, както и рисуване, свързано с дантелиерството, и лекции по история на декоративното изкуство. Г-жа Доревска, вероятно сама завър-

шила стопанско училище, и преподаваща частни уроци по женски ръкоделия, преценява че програмата или не е добре съставена, или не е добре изложена:

Самата програма, обаче за везба и тантели както това личи в годишниците на училището не стои в нищо по-горе от програмите по същите предмети и в най-обикновените частни стопански училища [...] Четири години е доста много за усвояване на такава една програма. (Доревска 1910: 31–33).

Във всеки случай, в нито едно от частните стопански училища в България, представени в списание „Семейно огнище“, не се предлага курс по дантелиерство. Най-вероятно сравнението на авторката е на базата на примери за стопански училища в чужбина. Доревска споменава, че от Годишника на художествено-индустриалното училище за 1909 г. личи, че г-жа Т. Михайлова уреждала някакъв курс за учителки по ръкоделие, но отчетът, публикуван в този годишник, не дава никакви подробности, а на нейните лични запитвания не е отговорено. Възможно е самата О. Доревска да се е блазнила от мисълта да завърши курса на художествено-индустриалното училище тъй като цени високо дантелиерството като преподавателска квалификация, но самата тя няма такава (не предлага уроци по совалкова дантела). Все пак дадената от нея информация позиционира първия курс за преподавателки по совалкова дантела точно в 1909 г.

Съвременничката О. Доревска одобрява идеята за даване на по-практична насока на обучението:

С преобръщането на отдела в работилница работата се опростотворява и целта по-добре се постига [...] Според нас ония ученички от художествено-индустриалното училище, които се подготвят за учителки задължително трябва да посещават работилницата за везба и тантели и в документите за свършен курс да имат добри бележки по тия предмети. (Доревска 1910: 33).

Това би трябвало да се уреди със заповед от Министерството на народното просвещение, защото: *Необходимо е учителката по рисуване за момичета да знае как се везе и как се плетат тантели, дори и сама да не върши тази работа и да насърчава ученичките си да се упражняват в рисунки, в свързка с домашните ръкоделия. (Доревска 1910: 33).* Самата О. Доревска още във втория брой на новосъздаденото си списание публикува статия за историята на дантелиерството. Вероятно тя преценява темата като интригуваща за българското общество и разчита, че дантелиерството и списанието ѝ взаимно ще се популяризират (Доревска 1910: 22–23).

От изложеното дотук се вижда, че дантелиерството има своите симпатизанти както в столицата, така и извън нея. Не липсват идеи за неговото широко разпространение с помощта и на частното, и на държавното образование и кон-

тролиращия ги административен орган – МНП. Впрочем това е най-лесният и ефективен способ за нововъведения от изследваната епоха.

Несъмнено е обаче, че желаещите да усвояват дантелиерство са твърде малко. Именно недостигът на желаещи за обучение налага отказа от дантелиерство и бродерия като академична специалност и придаването на по-практична насока на обучението с решително намаляване на хорариума и превръщането на дисциплината в курс и работилница. Не е изключено спасяването на преподаването по дантелиерство, макар и в силно намален обем, да се дължи и на семейната връзка на преподавателката с ръководителя на Художествено-индустриалното училище. Независимо от наличието на преференциални условия: професионално образование на място, по-лесен достъп до вносни материали и инструменти за работа, през първото десетилетие на 20 в. в столицата дантелиерството си остава скъпо хоби за материално осигурени любителки.

По същото време калоферци, под водачеството на своята земляческа организация в столицата, решават да превърнат совалковата дантела в местен женски поминък (Василева 2017: 98–116). Совалковата дантела приема в България названието калоферска дантела по името на първия и основен център на разпространение на този нов занаят. Впрочем, създаването на регионални наименования за дантелите е европейска практика. В статията си по история на дантелиерството О. Доревска изрично отбелязва, че наред със съществуването на различни видове дантела в различни регионални центрове, има и такива, чиито дантели мъчно могат да бъдат отличени една от друга, но носят собствено регионално название – например Алансонските и Аржентанските дантели (Доревска 1910: 22).

Калоферското дантелено училище не само е първото в България, то създава и школа по практическо дантелиерство – негови възпитанички стават учителки по дантелиерство в други селища. Наименованието „калоферска дантела“ за совалковата дантела бързо придобива популярност извън града Калофер и неговата диаспора.

Калоферската дантела: материални технологии.

Инструментариумът за изработване на совалкова дантела е достатъчно елементарен. Той включва валяк, поставен върху статив, совалки с прежда, карфици и модел. Стативът е с проста конструкция, представлява четири летви, скрепени по две във формата на буква „X“ и укрепени с междинни по-тънки летвички. Стативът няма приспособления, които да позволяват съобразяването му с височината на плетачката за осигуряване на по-правилна и здравословна стойка на тялото. Той няма приспособления за сгъване и лесно пренасяне, предполага работене на постоянно работно място.

Европейският дантелиерски статив се появява в България чрез внос, впоследствие се преминава към изработването му на място и модифицирането му. В своя вид от първото десетилетие на 20 в. той все още се използва, но много

по-рядко². Валякът представлява цилиндър изработен от картон, плътно натъпкан и обвит с дебел, здрав и гладък плат, който първоначално също се внася от чужбина. На валяка с карфици се закрепва хартиен модел на дантелата, върху който се работи чрез преплитане на нишките и фиксирането им на определени точки с помощта на карфици. Карфиците през първата половина на 20 в. трябва непременно да бъдат никелови и затова задължително са вносни (НА БАН, а.е. 838, л. 5–7). Совалките, наричани в Калофер „свалки“, представляват малки дървени цилиндри, в едната си част изтънени, не докрая, а в края заоблени, така че се получава главичка, шийка и тяло. Върху тялото се навива конецът, върху шийката се оформя бримка, която позволява когато свалката виси вертикално конецът да е фиксиран, а да се развива лесно само при определено положение, когато свалката се постави на 90 градуса спрямо конца. Това позволява лесно да се поддържа еднаква дължина на конците, на която висят совалките, което има значение както за бързото прехвърляне на совалките, така и за равномерното стягане на конците. Последното е от огромно значение за качеството на работата. При изработване тялото на свалката, често то се разделя на две части – по-тънко, върху което се навива конецът, и по-дебело, което дантелиерката държи в ръце и прехвърля. Това позволява конецът да не се замърсява от естествената секреция на ръцете на дантелиерката. По-дебелата част на свалката, която е само дръжка, е цилиндрична или вретеновидна, като най-ергономична.

Първоначално в България дантели се изработват само от ленени конци, които трябва да са от високо качество и само в цвят черно и бяло. Доста късно тази скромна цетова гама се допълва от екрю. Поддържането на дантелите в домашни условия в началото на 20 в. изисква специални знания и умения. Напр. сп. „Семейно огнище“ дава подробни указания за това как се перат и гладят дантели и за изумление на съвременната читателка тези указания имат много съществени различия за черните и за белите дантели. Първото пране е и сериозен тест за качественото изработване на дантелите.

*Калоферска дантела: социални технологии.
Локални исторически предпоставки за прихващане
на свалковата дантела в Калофер.*

Свалковата дантела съвсем естествено се присажда върху традиционното за подбалканските и други гурбетчийски селища плетене на гайтан през епохата на Българското възраждане. Ръчното плетене на гайтан има значително технологично сродство със свалковата дантела. Гайтанът се е плел върху надут мех, наподобяващ цилиндъра, чрез преплитане на конци навити не на свалки, а просто на кълбета. Този поминък в Калофер е бил развит още през 16 и 17 в.,

² Наблюденията ми върху стативите за дантели са извършени по време на работилниците, съпровождащи изложбата „Кой прави и кой облича дантела“ в ИЕФЕМ – БАН през 2019 г.

а в последствие от там е пренесен в Казанлък. Ръчното плетене на гайтана в началото на 19 в.е изместено много бързо от машинното (Т. Б. и М. Ст. (годината на издаване не е посочена): 543). Калофер е едно от местата в България, в което с най-голям размах се въвежда през Възраждането плетенето на гайтан на чаркове, движени с водна сила – това е градът, по оценка на съвременниците на 500те до 1000 и дори 2000та чарка³ (Начов1990: 69–77; НА БАН, ф. 58К, оп.1).

Калоферският гайтанджийски еснаф въвежда ефективен контрол върху използването на качествени материали за изработването на стоката, въвежда ясен и строг регламент и спира за определени периоди работата на собствениците на чаркове за гайтан, които не се съобразяват с тези изисквания. Така се създава „търговската марка“ „калоферски гайтан“, който е всепризнат като най-добрия в Османската империя. За неговата слава допринасят както обективно високите му качества като стока, така и популяризирането му чрез калоферските абаджии гурбетчии, които го предлагат на клиентите си в най-големите градове на империята, в това число и на държавните институции. Калоферски търговци на едро създават пазар за местните гайтани и в региони, където не работят абаджии гурбетчии, техни съграждани. Благодарение на реномето на калоферския гайтан като особено качествена стока те удържат тези пазари срещу конкуренцията от други български селища. Търсенето на гайтаните е толкова голямо, че в разрез с българската народна традиция се прилага и нощен труд.

Локалното или регионалното название за произход на занаятчийско изделие е прототип на „търговската марка“, както в Европа, така и по българските земи. То се основава на земляческите чувства и взаимни задължения, които фактически осигуряват спазването на определени стандарти за качество на произвеждания местен продукт, а това подпомага и търговския му пласмент на добра цена. Същият механизъм на землячески социален контрол се прилага по-късно към совалковата дантела, която получава наименование „калоферска дантела“.

Навлизането на механизирани плетене на гайтани в Калофер през Възраждането е толкова бързо и масово, че не оставя място за протести, за женски бунтове, каквито са отбелязани в Самоков, например (Лулева 2013: 115). Машините изискват такова количество тънка и равна прежда, работена на ръка, че на калоферки от предене не им остава време дори и да си спомнят, че машините са им отнели ръчното плетене на гайтаните. Когато се възхвалява традиционната сръчност и вещина на калоферката, качеството ѝ на „мурафетлийка“, винаги се говори и пише за нея като за предачка. Не случайно, както показва цитираната по-горе литература, по-подробни сведения за ръчното плетене на гайтани откриваме не в изданията на „Калоферска дружба в София“, а в изданията на Казанлъшката дружба „Розова долина“, в които изрично се упоменава, че ръчното плетене на гайтани е пренесено от съседния Калофер. За някогашното ръчно плетене на гайтани (впрочем, останало около век назад в историята

³ Днес чаркове за плетене на гайтан движени от водна сила могат да се видят в ЕМО „Етър“ край Габрово.

на градеца), не се споменава дори и във времената на най-активна работа за въвеждането на дантелиерството като нов поминък в Калофер, въпреки технологичните му сходства с ръчното плетене на гайтан. Липсата на каквото и да е споменаване за плетене на дантели в епохата на Възраждането по време на обществения дебат за въвеждането на нов поминък за жените в Калофер, според мен изключва напълно хипотезата за преподаването на това ръкоделие в калоферското възрожденско училище (Величкова 2012: 303).

Във Възрожденски Калофер всяка жена е добре обучена предачка. Дори представителките на „средната класа“⁴ и градския елит предат, но не се занимават със земеделски труд и това е локална специфика на селището, отразена в местния фолклор. В моменти на финансови затруднения гурбетчийските съпруги предпочитат да разчитат на хурката и вретеното си, а не на мотиката. Многобройните чаркове за гайтан на селището поглъщат безотказно изкусно изработената ръчна прежда и осигуряват за домакинството „бързи пари“, каквито земеделието не може да даде. При това преденето на прежда за чарковете запазва до голяма степен социалния престиж на жената – това е работа „майсторска“, а не неквалифициран селски труд. Условието на изпълнението ѝ в селището, в защитено и усвоено културно пространство, се оценяват като по-благоприятни и по-достойни. Те позволяват на калоферката докато преде да остава в своя социален кръг и да участва активно в потока на обмен на информация – нещо твърде важно за гурбетчийското семейство.

Усиленото въвлечение на някогашните чисто домашни женски занятия в пазарен оборот през епохата на Възраждането дава на жените възможност за известна икономическа независимост, стигаща до способност сами да издържат семейството си (Лулева 2013: 315). Това повишава социалния статус на жената в гурбетчийските центрове въобще, но в Калофер още повече, поради ротационния характер на гурбетчийството и пребиваването на активните мъже в метрополията за много по-кратко време, отколкото при сезонното гурбетчийство.

След Освобождението от подбалканските селища Казанлък първи преустройва гайтанджийството си на промишлени начала като създава централизирана фабрика за гайтан и галантерия. Като център на машинно текстилно производство израства близкото Габрово, „открадвайки“ както считат калоферци, тяхната идея (Колева и Колева 2014: 213, 217–221; Павлов 2012: 319–321). Гурбетчийството на калоферци из Османската империя бързо губи почва, заместено от гурбетчийство главно на държавна служба в рамките на българското Княжество. Гурбетчиите из княжеството се връщат при семействата си за още по-кратко от преди, а богатите и образовани семейства се насочват към големите градове. Докато през Възраждането Калофер може в известен смисъл да се нарече най-далечното предградие на османската столица, след Ос-

⁴ „Средната класа“ на Калофер от епохата на Възраждането се състои на първо място от абаджиите-гурбетчи, както и от средните търговци и учителите с висока квалификация (средно и висше образование)

вобождението той все по-бързо се превръща в малко, западащо провинциално селище. Образованите калоферци и калоферки търсят пътища за икономическо въздигане на селището и особено за нов поминък на жените, който да замени преденето на преди за гайтани (вече механизирано), използвайки традиционно култивиранията сръчност на калоферката.

Обединяването на личната и обществената инициативи

Пръв темата за необходимостта от преустройство на поминъка в Калофер поставя калоферецът професионалист М. Фетфаджиев, преподавател в държавното стопанско училище „Образцов чифлик“ край Русе. Впоследствие брошурата му е публикувана в съкратен вариант като статия в „Сборник на „Калоферска дружба в София“, под заглавие „Как да се действа за въздигане поминъка в Калофер“ (Фетфаджиев 1902; 1908). Аз ще коментирам само съкратения вариант, който е базата на обсъжданията и решенията на калоферското общество за въвеждане на дантелиерството като поминък в Калофер. Статията представлява добре обмислен комплексен подход към проблема, отчитащ както ресурсите на селището, така и нагласата на гражданството и наложителността да се развива у него готовност към промени и предприемачески наклонности.

М. Фетфаджиев предлага ветрило от възможности за модернизирание на местните поминъци и въвеждане на нови. Сред тях са открити с подробността на изложението си три: бубарство, пчеларство и дантелиерство, те са поставени и на първо място сред предложенията (Фетфаджиев 1908: 40-41). Вероятно авторът си е поставил за цел да открие тези три поминъка в нещо като стартираща програма. Предимството на първите два е, че могат да бъдат започнати без почти никакъв начален капитал, както и да бъдат практикувани като допълнително стопанско занимание, докато консервативните вече калоферски граждани се убедят лично в икономическите им предимства. Наред с това интензивното пчеларство има своя местна история поне в рамките на Калоферския мъжки манастир (Василева 2016: 52–53). Развивайки в защитена среда вкус към предприемачество, тези поминъци биха осигурили и начални малки капитали за цялостно модернизирание на Калофер като занаятчийски център и биха проправили път и на фабрична индустрия.

Третото преференциално предложение, дантелиерството, няма собствени традиции нито в селището, нито в страната, но може да се основе на сходни такива, а и в европейски план е съдействало за икономическото съвземане на западнали селища. Докато всички останали предложения за икономическо развитие са представени с наименования на стопански отрасли, например: „Бубарство“, „Пчеларство“, „Скотовъдство и млечно производство“, то плетенето на дантели е представено като спешна социална мярка, носейки подзаглавие: „Да се създаде препитание на жените“ (Фетфаджиев 1908: 41). Тази мярка отчита преобладаването на женското над мъжкото население в Калофер (1776 мъже и

2184 жени) като резултат от продължаването на гурбетчийските традиции, вече в свободните български земи. За съжаление, новите печеловници не могат да внасят в родния си градец парите, които някога са изкарвали гурбетчиите-абаджии, а дългото им отсъствие нерядко поставя съпругите и децата им в пълна мизерия. Ето какво пише Стефана Кафеджиева за живота на майка си и по-малките си братя, докато баща ѝ е на гурбет във Варна: *Оголели и обосели са, минават с един хляб папурник (т.е. от царевица – б.м.) и една чорба в неделята, сели са папури – искат се пари да ги копаят.*“ (НА БАН, ф. 63, а.е. 405, л. 56)

Въпреки голямата мизерия, представителите на старите заможни калоферски фамилии до първото десетилетие на 20 в. все още не могат да преодолеят модела, че гражданите не се занимават със земеделски труд. Те предпочитат да крият големите си лишения, вместо да предприемат нови, непопулярни в градеца стопански действия.

Представата за дантелиерството като възможната спешна социална и икономическа програма за жените в Калофер, пазеща техния социален престиж на гражданки, срещаме и в писмата на Д. Шипкова (Каранова). В тях тя цитира изказвания на съгражданки, оценяващи обучението по дантелиерство като възможност да се осигури „парче хляб“ или споделя за трагичната съдба на многодетни вдовици, останали без каквато и да е материална поддръжка, при все че са свързани родово с „доброто общество“ на Калофер. (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 8–12). Времето на Възраждането, когато добрата майка може да отгледа девет сина „на хурка и на маалка“ и да ги въведе по престижен начин в обществото, като ги снабди с „хранени коне“, вече е отминало.

Осмислянето на дантелиерството като спешна социална мярка за жените в Калофер личи и по начина на представянето му в статията на М. Фетфаджиев. От трите открити и подробно представени на вниманието на гражданството стопански отрасли отглеждането на копринени буби е снабдено с детайлно представяне на приходите и разходите, пчеларството – с частично, а дантелиерството – с никакво. Авторът всъщност не го познава добре в детайли, но няма по-добро предложение, което да отговори на голямата обществена потребност.

В първия си сборник организацията „Калоферска дружба в София“ дава място и на алтернативната идея – ускорено фабрично развитие на градеца, застъпвана от Хр. Минков (Минков 1908: 18–30), който мисли мащабно и има интересни идеи, но не е специалист в областта и остава по-скоро в сферата на мечтите. Несъмнено публикуването на двете алтернативни виждания в една и съща книга, за която са положени целенасочени усилия за разпространяването ѝ в Калофер и неговата диаспора, е съдействало за популяризирането и обсъждането им. В общогражданско събрание в Калофер в присъствието на представители от Настоятелството на Калоферска дружба се взема решение за внедряване на дантелиерството като подходящ нов поминък за умелите калоферки. Не без значение е и фактът, че тази идея се поддържа и от Елисавета Караминкова, председателка на женското дружество в града.

Търсене на институционална подкрепа

В своята статия М. Фетфаджиев набляга на идеята за необходимост от единство между гражданството и регионалните и общодържавни институции, развитие на нагласа у гражданството да търси подкрепата на Пловдивската търговско-индустриална камара и ресорните министерства. Поради консервативността на калоферското гражданство, останало в метрополията, с тази задача се заема елитът на диаспората, обединен в земеделската организация „Калоферска дружба в София“. Създаването на дантелиерство в България като нов поминък обаче е твърде авангардна за времето си идея и Министерството на търговията и земеделието на първо време отказва да я подкрепи. „Калоферска дружба в София“ сама финансира обучението на преподавателка по совалкови дантели и ръководи създаването на училището. Тя има и идеи за осигуряване пласмента на дантелите – с първоначален старт в рамките на диаспората, а впоследствие и из цяла България (Пети годишен...1910).

Откриването на училище за совалкова дантела в Калофер.

„Калоферска дружба в София“ решава да подготви своя стипендиантка, още в първия курс за преподавателки по дантелиерство и бродерия, организиран от Художествено-индустриалното училище в София. Изборът на настоятелството на дружбата пада върху г-ца Дона Шипкова и той може да бъде оценен като отличен. Информацията за нея може да се почерпи от архива на акад. Н. Начов, предимно от собствените ѝ писма до него и отчасти от писма на нейни съграждани до академичка Д. Шипкова е интелигентна и благовъзпитана калоферска девойка, вече кръгъл сирак, но справяща се добре с трудната си житейска ситуация. Тя има класно образование, най-вероятно недовършено, но добър литературен стил, обработен и красив в по-късните години почерк, писмата ѝ са с доста редки правописни грешки. В първото десетилетие на 20 в. тя работи като шивачка в Калофер, а тъй като дантелите често се монтират върху плат, то уменията по шев и кройчество са предимство. Д. Шипкова упражнява занаят, който ѝ осигурява постоянен и съвсем приличен за провинциална девойка доход – по нейните думи по около 80 лв. месечно, а пред големи календарни празници и сватби и по 100-120 лв. Предполага се, че има известни елементарни умения за ръководене на „микро бизнес“. След като добива квалификация на дантелиерка, Д. Шипкова е по съвместителство и учителка по ръчна работа за момичетата в общинското училище. Предполагам, че е била такава и преди, защото притежава подходяща професионална квалификация, а преподавателската ѝ заетост и впоследствие не е на пълен щат. Косвено свидетелство в подкрепа на предположението, че Д. Шипкова е преподавала ръчна работа за момичета в общинското училище на Калофер преди да изучава дантелиерство в София, е написаното от нея, че тя счита времето, прекарано в Художествено-индустриалното училище,

като „командировка“ (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л.1). Най-вероятно, когато е избрана за стипендиантката на „Калоферска дружба в София“, Д. Шипкова вече е имала и известен педагогически опит. Но най-вече тя много силно желае това образование и тази работа. В писмо до Н. Начов тя пише: *Най-учтиво Ви моля направете потребното, за да се удовлетвори молбата ми, за което изказвам и най-големите си благодарности.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л.1).

Моите хипотези, изградени върху епистолярни документи, бяха напълно потвърдени от годишния отчет на Настоятелството на „Калоферска дружба в София“ за 1909 г. Ето как избора на учителката е аргументиран от председателя Н. Начов на годишното събрание:

Настоятелството се спря върху г-ца Дона К. Шипкова, учителка по ръкоделие в Калофер и следвала в стопанското училище на г-жа Ушева, момиче сирак без нигде никого, интелигентно, честно трудолюбиво. [...] Веч г-ца Шипкова следва в казаното училище и добре върви. Напълно сме уверени, че тя ще оправдае доверието, надеждите и материалните жертви, които дружбата полага за нея. (Пети...)

Подбирайки за своя стипендиантка девойка, която е кръгъл сирак, „Калоферска дружба в София“ прави два пъти благотворителност – веднъж на Д. Шипкова лично и втори път на калоферското гражданство с въвеждането на нов поминък. Подчертавайки сиротността на Д. Шипкова чрез един много характерен за българската народна словесност израз и извеждайки това социално качество пред многообещаващите лични достойнства на стипендиантката, председателят на калоферската дружба Н. Начов без думи преутвърждава взаимните задължения между съгражданите, включително до заместване на ролята на роднините от земяците.

Може би в това отношение академикът е дал и личен пример, настанявайки стипендиантката на дружбата в дома си, по-скоро като член на домакинството, отколкото като квартирантка. Това е един елегантен начин да се синхронизират сложните обществени условности от онази епоха, свързани с установяването на една госпожица, която няма никакви роднини, на местожителство в чужд град. Това би бил и един личен благотворителен акт на академика за делото на калоферската дантела. В полза на подобно предположение в архива на акад. Н. Начов има множество косвени податки, но никакво пряко потвърждение. Ако акад. Н. Начов е направил това благодеяние за родния си град и за г-ца Д. Шипкова лично, то той го е направил изцяло според евангелските правила: „Лявата ръка да не знае какво върши дясната“. А може би в началото на 20 век такова благодеяние все още се осмисля до такава степен присъщо на земяческите задължения, толкова разбиращо се само по себе си, че никому и на ум не е дошло да го спомене изрично.

Взаимните задължения между Д. Шипкова и „Калоферска дружба в София“ са надлежно писмено оформени със заявление за стипендия, което е изпратено

на acad. Н. Начов с цитираното по-горе придружително писмо. Самото заявление е преминало в архива на земељаческата организација и е неизвестно, но от писмата на Д. Шипкова се разбира, че то ја задължава след завършването си да преподава пет години дантелиерство в Калофер. Курсът по дантелиерство в Художествено-индустриалното училище в София е двегодишен. Не е ясно дали Д. Шипкова минава ускорено обучението за една година или оставя образованието си недовършено, или минава обучение само по частта дантелиерство, за да отвори дантеленото училище в Калофер още през септември 1910 г.

За едногодишното обучение на Д. Шипкова „Калоферска дружба в София“ изразходва 500 лв. Това е около 20% от целия капитал на организацијата (Петти...). За сравнение, през епохата на социализма специалистите с висше образование срещу петгодишно бесплатно обучение бяха задължени да работят по разпределение три години. „Калоферска дружба в София“ очаква от собствена стипендиантка повече, срещу много по-малки разходи.

По правило членството в земељаческите организации в Българија от началото на 20 в. е на семеен принцип. За членове се записват мъжете, които плаќат членски внос, а ако те са глави на семејства – членовите на последните са членове и на организацијата по подразбирање како за тях не се плаќа членски внос. Модерната граѓанска организација, земељаческата дружба, носи в себе си некои традиционни патриархални модели на мислење. Идејата за въвеждане на дантелиерството како нов поминък за калоферската жена раздвижува духовите и нај-видните калоферски госпожи решаваат да станат персонални членки на земељаческата организација и со личните си членски вноски да подпомогнат издржането на стипендианката по дантелиерство. Разбира се Ел. Караминкова е начело на идејата за персонално записвање на нај-видните калоферски госпожи како членки на земељаческата организација, та е и нај-енергична радетелка за создавање на дантелиерски поминък в Калофер. За отбележување е, че към този момент все още г-жа Ел. Караминкова живее в Калофер, но „Калоферска дружба в София“, за разлика от сродните ѝ организации, от самото си создавање дејства не како локална опшност на преселилите се калоферци в столицата, а како земељаческа организација на метрополија со диаспора, така че останалите в метрополијата стари съграѓани също можат да членуваат в организацијата на новите столичани, ако пожелаят тоа.

Видните госпожи на калоферската диаспора со постъпувањето си в дружбата плаќаат веднага членски внос од 50 лв, което им дава статут на „благодетелни членове“ и подсилва касата на все още младата организација. Благодетелните членки на „Калоферска дружба в София“ са госпожите: Елисавета Караминкова, Марија Т. Бурмова (родена Золотович), Мара Д. К. Попова и Евгенија Г. Ганчева. (Шести...) Особено впечатляващо е членството на г-жа Марија Т. Бурмова, чийто съпруг не е калоферец, но та самата по раѓање припаѓа към виден калоферски род. За сравнение благодетелните членове-мъже по тоа време са 8 на број, само два пати повеќе. Персоналното членство на калоферските госпожи в земељаческата организација е многу видимо, тъй като „Калоферска дружба в София“

ежегодно отпечатва отчетите си и ги разпространява задължително между всички членове на дружбата, а и извън техния кръг. Във всеки отчет се отбелязват поименно почетните и благодетелните членове на организацията, а впоследствие се появяват и списъци на редовите членове. В 1911 г. сред тях се виждат имената на две жени: учителката по дантелиерство Д. Шипкова и Христина д-р Стоилова (Седми...). Така въвеждането на совалковото дантелиерство подпомага и развитието на гражданското общество, отваря нова ниша за жените в обществения живот, създавайки образец за полово смесени обществени организации.

„Калоферска дружба в София“ предпочита да ангажира в идеята за създаване на дантелиерски поминък самото калоферско гражданство на място, да обедини всички сили. Акад. Н. Начов в качеството си на председател на организацията се е обърнал с писма до кмета на Калофер, до местното женско дружество и лично до г-жа Ел. Караминкова, негова председателка. Д. Шипкова пише на 28. 07.1910 г до акад. Н. Начов: *Знам, че с нетърпение чакате да Ви явя нещо по бъдещото дантелено училище. За да Ви пиша по-определено, чаках да видя каква поддръжка ще се даде от тук [...] понеже това е много важно сега при липсата на пари и почване такава работа.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 2–4).

От същото писмо се разбира, че авторитетната и енергична г-жа Ел. Караминкова свиква в Калофер общо събрание на членовете на женското дружество, училищното настоятелство, учителското тяло и кмета. Тя формулира основните проблеми за решаване: заплатата на учителката, стаи за помещение на училището, инструменти за училището. Кметът и директорът на класното училище г-н Нечев предлагат дантеленото училище да се настани в две класни стаи на общинското училище, които са свободни и отговарят на изискванията за дантелиерско училище. Отоплението ще е от общината. Кметът обещава да съдейства пред Училищното настоятелство за уреждане заплатата на учителката. Идеята на Ел. Караминкова е женското дружество да отпусне средства за дантелиерския инструментариум за 30 ученички, разход, който възлиза на 300-400 лв. От женското дружество присъстват половината членки, което е доста високо число за гражданска организация и демонстрира заинтересоваността на местните калоферски госпожи за въвеждане на дантелиерството, както и авторитета на самата Ел. Караминкова като председателка на дружеството. Но не липсва и опозиция, по-голямата част от която е избрала да бойкотира събранието и само една от присъстващите членки гласува против. Уставът на дружеството изисква по-голямо присъствие на членки за вземането на решения за значителни разходи и окончателното решение се оставя за второ събрание. Това не смущава особено Д. Шипкова, която е убедена, че Ел. Караминкова ще наложи своята линия на дружеството, тя приема въпроса за практически уреден и пише на г-жа Т. Михайлова да поръча необходимите инструменти в чужбина. Все пак по калоферска традиция г-жа Т. Михайлова ще бъде подканена да съдейства от няколко страни: не само от ученичката си Д. Шипкова, но и от г-жа Ел. Караминкова и от г-н Н. Начов поотделно. Многостранното молене за една и съща услуга гали честолюбието, но и задължава повече моленото лице,

практически го поставя в невъзможност да откаже. Това е типична стратегия за справяне с проблеми в средите на калоферското добро общество, на която неговите членове са целенасочено привиквани от малки.

Относно статута на училището Д. Шипкова разчита на акад. Н. Начов и го товари със задачата с доста типичен за времето аргумент: *Вашият труд по това дело са неоеценими и мене ми е неловко да Ви задължавам още като знам колко работа имате Вий, но нали няма кой друг от Дружба да Ви замести, принуждавам се.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 2–4).

Молителят е длъжен да се извини, че ангажира благодетеля си, но въпреки че проявява разбиране към неговата заетост, го товари с нови задачи. Несъмнено аргументацията отвежда към традиционните схващания, че всеки, който е способен да помогне на съгражданин, трябва да го направи. В края на първото десетилетие на 20 в. авторитетният и талантлив калоферец е длъжен да водачествата на своята група, той няма право на избор, задължен е да се грижи за онези, които са в нужда и се обръщат към него с молба, която практически го задължава към действие.

Д. Шипкова би желала училището да бъде отворено от името на „Калоферска дружба в София“, което, според нея, би придало на инициативата нужната тежест пред властта. Същото съветва и г-н Станчов, на когото Д. Шипкова се позовава в писмото си. Г-н Станчов има неизяснен в писмото статут на икономически или административен експерт – Д. Шипкова моли Н. Начов да се консултира с него по документите за легализация на училището, както и за информация къде да се подаде заявления за освобождаване на вносните учебни пособия от мито. Д. Шипкова се ангажира да подготви програмата на училището, а правилникът му тя предпочита да е изработен от името на „Калоферска дружба в София“, било от Настоятелството, било лично от акад. Н. Начов, дори ако за това се налага Д. Шипкова да подготви първоначалния проект. Това би придало повече авторитет на училището и на място, в Калофер. Вероятно това е по-съществената причина, поради която учителката по дантели много държи училището да се легализира от името на „Калоферска дружба в София“.

Подготвянето на правилника става с известно закъснение, тъй като Д. Шипкова има: *[...]много работа [...]и значително разстройство от частни разправи.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 5–6).

Учителката по дантели приключва частния си бизнес, за да се отдаде изцяло на едно училище, което все още не е създадено. Несъмнено критериите за недопускане на евентуален конфликт на интереси между частен бизнес и работа на обществена длъжност в Калофер са на голяма висота през първото десетилетие на 20 в. С едноседмично закъснение Д. Шипкова изпраща правилника за училището, който е съставила, ръководейки се от правилник за частно стопанско училище и за който дантелиерката изрично отбелязва, че е одобрен от г-жа Ел. Караминкова (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 2–8). Дали това е било поискано специално от акад. Н. Начов, или г-жа Ел. Караминкова вече се стреми да наложи женското дружество в Калофер и себе си лично като контролираща институ-

ция – на този въпрос документите не дават отговор. Във всеки случай тя следи нещата отблизо и съветва Д. Шипкова да не записва в никакъв случай повече от 30 души, защото от една страна няма да има пособия за всички, а от друга – и на самата учителка ще бъде трудно да обучава много ученички.

Д. Шипкова изпраща в София свидетелството си за общо образование и удостоверението от общинското управление в Калофер, както и Правилника за училището. Създаването на програма я затруднява, тъй като тя не смята за реално да преповтори програмата на обучение на курса на Художествено-индустриалното училище и още няма за себе си яснота как точно ще преподава. Липсва и още един важен документ – удостоверението за професионалната ѝ правоспособност, който все още е в канцеларията на Художествено-индустриалното училище (впрочем, по съвсем прозаични причини). Впоследствие тя уточнява, че : *[...] времето прекарано в Рисувалното училище се смятам като в командировка, понеже е в свързка с удостоверението, което ми се издава от общинското управление.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 2–8).

Последният цитат още веднъж потвърждава, че Д. Шипкова е работила като учителка по ръчна работа в общинското училище в Калофер и това е повлияло на избора ѝ за първа учителка по дантелиерство. Накрая се разбира, че акад. Н. Начов е имал грижата да снабди Д. Шипкова с часовник – аксесоар твърде важен за една учителка в онези времена. Не е ясно дали това е подарък от него лично, или от „Дружба“ по случай завършването на стипендиантката, или просто е услужливо запълване на пазарни дефицити. Учителката се надява, че при авторитета на „Калоферска дружба в София“ и на акад. Н. Начов лично, легализацията на училището би могла да стартира и без пълен комплект документи. Представата за примата на личното влияние над административните правила дори у една сравнително образована провинциалистка от първото десетилетие на 20 в. е впечатляващ. Както показва историята на създаване на училището, обаче, тази представа е необоснована.

Междувременно тече записването на ученичките – 68 на брой: *[...] между които има и много госпожи.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 5–7). Записването на госпожи за ученички не случайно е специално отбелязано. Според българската традиционна култура встъпването в брак (независимо на каква възраст) означава пълнолетие, встъпване в кръга на пълноправните възрастни членове на общността. Напротив, ученикът, независимо от възрастта си е непълноправен, тъй като се подчинява на учителя си. Госпожите, които искат да усвоят дантелиерството, записвайки се за ученички, доброволно слизат едно стъпало по-надолу по социалната стълбица на общността. Това подчертава интереса на калоферки към новото женско образование и поминък, както и важноста му като социална програма. За последното Д. Шипкова привежда пример като цитира анонимно свои съгражданки: *Научихме се, че г-н Николчо Начев дето пише за Калофер наредил някаква работа дето да работят и да се поминуват сиромаси. Няма ли и за нас четвърт хляб да изкараме? Мрем гладни* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л.5–7).

Затова учителката по дантели, трогната, продължава да записва, въпреки че лимитът е двукратно надхвърлен, а и при връщането на кандидатки има доста разправии. Д. Шипкова стои между напора на съгражданките си към обучението и желязната воля на Ел. Караминкова, която държи на качеството на стартиращото обучение, което няма как да се постигне с твърде висок брой начинаещи ученички. Д. Шипкова все пак записва повече желаещи, надявайки се в началото на обучението да ги попресее, както и на това, че вероятно някои сами ще се откажат. Междувременно, след месец време все още не идват поръчаните в чужбина помагала, с изключение на 20 пакета никелови карфици.

Забавянето тревожи учителката по дантелиерство и тя пише на акад. Н. Начов: *Поръчах и тук 500 сновалки, които след 2–3 дни ще бъдат готови и за първо време ще си служим с тях.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л.7). Това е първият опит за „побългаряване“ на инструментариума, за сега само чрез копиране на чешките образци. За съжаление няма изрично упоменаване, че тези совалки са изработени и са въведени в употреба при стартирането на дантеленото училище.

И ако снабдяването с инструменти се бави независимо от женското дружество – подразбира се, че енергичната г-жа Ел. Караминкова е постигнала своето, то заплатата на учителката, която зависи от добрата воля на кмета, общинските съветници и Училищното настоятелство, т.е. от човешкия фактор на място в Калофер, не се придвижва напред, но за това Д. Шипкова споменава само мимоходом. Нейният главен интерес е легализирането и откриването на училището: изработването на печата му, с форма и текст, какъвто акад. Н. Начов намери за добре. След като му е делегирала пълни права, Д. Шипкова все пак не пропуска да вметне своето мнение – на печата тя предлага да се напише У-ще на „Калоферска дружба в София“. Това е също специфична социална технология на „доброто общество“ в Калофер, благоприличният начин по-нискостоящият да изрази личното си мнение пред по-високопоставения съгражданин.

Д. Шипкова е нетърпелива да узнае ходил ли е акад. Н. Начов в Пловдив и какво е мнението на г-н Манолов по нашето дело. *Аз много се надявам на него, защото от тук чух, че той много се интересувал от въвеждане на нови индустрии в България.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 7–8). От цитата се вижда, че калоферци искат да се опрат по възможност на по-могъщи обществени и държавни институции. Затова те упорито представят совалковото дантелиерство като индустрия, макар че по същество то е класическо занаятчийско производство. Но калоферци държат да са в крак с модата и прогреса, а представителите на „доброто общество“ са обучени в родова среда да търсят едновременна подкрепа от много страни. Това е традиционна калоферска социална технология, която намира приложение и при създаването на дантелиерското училище.

На 5. 09. 1910 г. индустриално-дантеленото училище на Калофер е официално открито с подobaващите водосвет и реч на г-жа Ел. Караминкова, в салона на класното училище, пред [...] *доста отбрана публика.* [...] *Г-жа Караминкова говори изобищо за причините, които са накарали „Дружба“ да вземе инициативата за отваряне.* [...] (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 9).

Мястото, избрано за акта, както и посетеността му, показват вниманието на калоферското общество от метрополията към това дело. Дантелиерката продължава да представя дантеленото училище в Калофер като дело на „Калоферска дружба в София“ и много ѝ се иска това да е така, или обществеността в Калофер наистина признава, че училището е дело на „Дружба“. Все пак от казаното до тук е ясно, че независимо от факта, че Д. Шипкова е стипендиантка изключително на „Дружба“, то самото училище стартира чрез консолидиране на столичните и местните калоферски сили. Но дантелиерката се опитва да концентрира заслугите изключително върху акад. Н. Начов. Тя започва писмото си със следния пасаж:

Уважаеми г-н Начов,

Поднасям Ви моите най-сърдечни поздравления по случай откриването на нашето индустриално-дантелено училище. Пожелавам Ви дълги години здраве и щастие. Дай Боже всичките Ви идеи да се осъществят за въздигането на нашия западнал градец, който вечно ще се гордее с Вас. (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 9).

Наистина акад. Н. Начов се занимава с всички организационни дела във връзка с легализиране на училището и лобистичната му подкрепа, но все пак Д. Шипкова е стипендиантка на „Дружба“, а не лично на академика. Д. Шипкова несъмнено се възхищава от акад. Н. Начов и дори сама проявява инициатива да го подпомогне в научната му работа като го снабди с вестници, издавани през епохата на Възраждането. Трудно е да се каже дали Д. Шипкова съзнателно го ласкае, приписвайки му цялата заслуга за откриване на училището, или сама отдава много голямо значение на финалните усилия по административните постъпки (изцяло заслуга на академика), които притесняват мнозина българи от онова време. Подаването на молби пред администрацията, търсенето на ходатайства и проследяването на хода на молбата са социални технологии, концентрирани само в средите на калоферския елит, преференциално в ръцете на отделни личности с много широк кръг познанства и същевременно познавачи на законите и на административните практики. Именно такава личност е акад. Н. Начов.

Справедливостта изисква да подчертаем, че дантелиерката се ползва при нужда от подкрепа на място, която първоначално ѝ оказват с готовност. Директорът на класното училище, г-н Нечев, попълва нужните документи, за да бъдат освободени вносните инструменти за дантели от мито, като училищна собственост (каквато най-строго погледнато те не са). Месец по-късно, се оказва, че класните стаи в училището не достигат и вземайки една от стаите, определени за дантеленото училище, г-н Нечев любезно компенсира като предоставя собствения си директорски кабинет за второ помещение на училището, а сам си устройва работен кът в учителската стая.

Записаните ученички вече са 84, едно съвсем невъзможно за обучаване количество и Женското дружество сформира комисия за подбор, за да освободи

учителката от тежката еднолична отговорност при решаването на този въпрос, засягащ интересите и самолюбието на много съграждани. Отношенията с г-жа Ел. Караминкова са добронамерени и плодотворни и Д. Шипкова ѝ оставя възможността да представи работата в училището пред акад. Н. Начов в лична среща така, както госпожата намира за добре. В писмото си учителката по дантели споделя само стартовия ентузиазъм на ученичките си, който вдъхновява нея самата: *Аз съм възхитена от прогреса що показаха и то в началото при най-големи неудобства. Без сновалки, а с пръчки, които си дялат сами, без стативчета и с прости конци изкарват вече доста хубавички модели. За идущия месец надявам се, че ще можем даже да изкараме нещо и за пазар.* (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 11–17).

За Д. Шипкова значението на дантелиерството като социална програма за калоферските жени е от особена важност:

Особено ме покъртват вдовиците[...] и много бедните момичета. Между вдовиците – две много способни и интелигентни, – имат по три деца и никакви приходи. Едната от тях – племенница на уважаемия г-н Ив. Чавдаров. Желателно ми е ако за този месец би могло да им се даде по нещо от помощите, за които г-жа Караминкова пише, че постъпват вече, за по-нататък самата работа ще ги възнаграждава. Ще пиша днес и на г-жа Караминкова, защото и нейното желание е такова и ми искаше да ѝ изпратя списъка на тези ученички. (НА БАН, ф. 63, а.е. 838, л. 11–17).

Г-жа Ел. Караминкова е енергична и опитна общественичка с размах. През Възраждането тя създава женското дружество в Калофер и успява да го направи поне на книга една от най-богатите просветно-благотворителни организации в българските земи като привлича материалната помощ на калоферската диаспора (Начов 1990: 373–379). Сега тя се опитва да направи същото за дантеленото училище в Калофер, но успява в доста по-ограничен размер. При все че самата Ел. Караминкова е привърженик на идеята за раздаване на стипендии, Д. Шипкова, по калоферски обичай не пропуска възможността да се снабди с още един авторитетен съюзник, с още един лобист за идеята за стипендии, като моли и председателя на „Калоферска дружба в София“ да подкрепи раздаването на стипендии с личното си ходатайство пред госпожата. Дори когато въпросът е практически предрешен, галенето на честолюбието на авторитетните членове на общността не се пропуска. По калоферските разбирания то е тяхно право и същевременно на него се гледа като начин за стимулиране за бъдеща работа в полза на обществото. Обществената деятелност следва непременно да получи своята награда, всяко усилие следва да бъде оценено и насърчено – още една традиционна за калоферското добро общество социална технология, която е пренесена в модерните времена.

Новите приходи биха могли да бъдат ползвани за разширяване на училището, приемане на нови ученички, с каквото женското дружество се е задължило пред съгражданите си. Но Ел. Караминкова има смелостта да предпочете вместо мащабен старт, поставянето на стабилна основа на едно не толкова мащабно начинание. Кандидатки за ученички в Калофер има много, но учителката е една, а и тепърва предстои работата на училището да бъде популяризирана, да се спечели доверието на клиентите, да се отвори пазарната ниша към качествено местно производство, вместо към внос.

Собствената си роля за създаването на дантелиерството като социална програма за бедните калоферки Д. Шипкова вижда в преработването на програмата на обучение, на която тя смята, че трябва да се даде чисто практическа насока. В това отношение тя практически продължава политиката на своята преподавателка, г-жа Т. Михайлова. Най-лесно за младата учителка би било просто да прекопира или поне в главни линии да следва програмата на дантелиерските курсове на Художествено-индустриалното училище, което тя сама е завършила. Избирането на такъв подход много би я улеснило при изработване на програмата за обучение, нужна за легализиране на училището. Но това улеснение за нея би представлявало голяма тежест за нейните съгражданки-ученички. Д. Шипкова преценява, че копирането на тази програма би отнела много време за обучение – колкото тя е учила в най-добрия случай, а по-вероятно за повечето ученички още повече, а с толкова време за учене бедните калоферски моми и госпожи не разполагат. Д. Шипкова решава да даде на обучението чисто практическа насока като наблегне най-вече на техниката на плетенето на дантели, което бързо ще превърне ученичките ѝ в добри изпълнителки, в „работнички на дантели“, както те се подписват в изпращаните до акад. Н. Начов поздравителни телеграми. Това е начинът да се изкарат „бързи пари“ от дантелиерството, както и да се убеди калоферското общество в метрополията, че има възможности и смисъл да се модернизира поминъкът.

От друга страна, това издига ключовата роля на учителката и същевременно я натоварва допълнително, тъй като тя в извънработното си време трябва да подготвя модели за ученичките си. Поради забождането и ваденето на карфиците от хартиения модел, което постепенно го разкъсва, неговото многократно използване е силно ограничено. Ученичките в калоферското училище не изучават рисуване и затова не създават свои собствени модели, това е занимание на самата Д. Шипкова. Ученичките ѝ не се наемат дори да прекопират готови модели, също така не умеят да увеличават или намаляват в мащаб модела, за да го приспособят при нужда към изискванията на конкретната поръчка. Това създава на учителката ексклузивното положение на единствената, владееща тънкостите на занаята в Калофер.

Ускореното въвеждане на калоферското дантелиерство го поставя в уязвимо положение при бъдещи промени в модните тенденции, които биха изисквали засилване на творческия подход в работата. Но на този етап Д. Шипкова е здраво обвързана за сравнително продължителен период и юридически, и най-вече

морално, с калоферското дантелено училище. Затова по горните въпроси никои все още не мисли, дори самата тя.

Създаването на първото в България училище по совалкова дантела в Калофер прави възможно успешното присаждане на българска почва на един европейски занаят, неговото одомашняване и българизиране, отразено в термина „калоферска дантела“, в методиката за обучение. На първия етап одомашняването на совалковата дантела е ограничено. Подчертан е стремежа за строго придържане към оригинални, вносни инструментариум и суровини, независимо от финансовите или организационни затруднения.

Чрез създадената и прилаганата от Д. Шипкова практическа програма за обучение по совалкова дантела в Калофер се осъществява въвеждането на дантелиерството като нов поминък, обещаващ известна икономическа самостоятелност на калоферската жена.

Отварянето на дантеленото училище в Калофер е резултат от съвместните усилия на обществени и общински институции и личното настоятелстване на граждански лидери от метрополията и от калоферската диаспора. Специално трябва да се отвори участието на земляческата организация „Калоферска дружба в София“.

Усвояването на новия занаят е резултат от успешното прилагане на множество социални технологии на действие и взаимодействие, изградени в калоферското общество през епохата на Българското Възраждане. Добрият старт на дантелиерското училище показва единодействието на метрополия и диаспора и приложимостта на социалните технологии за действие, изработени в отминалите вече десетилетия на икономически възход. Умението да се изплита нежната паяжина на калоферската дантела ляга надеждно върху здравата основа на умението да се създават и поддържат социални мрежи в проспериращия Златен възрожденски Калофер.

Литература и извори:

Василева, Д. 2016. Академик Никола Енев Начов и неговия архив в Научния архив на БАН като извор за етнологията. – В: Есенни четения Сборяново. От находката до витрината, 11, изд., Фабер“, В. Търново, с. 166–192. [Vasileva, D. 2016. Akademik Nikola Enev Nachov i negoviyat arhiv v Nauchniya arhiv na BAN kato izvor za ethnologiyata – V: Esenni cheteniya Sboryanovo. Ot nahodkata do vitrinata, 11, I “Faber”, V. Tarnovo, 166–192].

Василева, Д. 2017. Калоферската земляческа организация в избора между фабриката и дантеленят занаят – В: Народните занаяти минало, настояще и бъдеще, 12, изд. „Фабер“, В. Търново, с. 98–116. [Vasileva, D. 2017. Kaloferskata zemlyacheska organizatsiya v izbora mezdu fabrikata i danteleniya zanayat – V: Narodnite zanayati minalo, nastoyatshe, badetshe, 12, I “Faber”, V. Tarnovo, 98–116].

Василева, Д. 1994. Облеклото на интелигенцията в големите български градове 1878–1912 г. – Българска етнография, год.V, кн.1, изд. на Етнографски институт с музей към БАН. [Vasileva, D. 1994. Oblekloto na inteligentsiyata v golemite balgarski gradove 1878–1912 g. – Balgarska etnografiya, V. kn1, I na Etnografski institute s musei BAN.

Василчина, В. 2002. Ранните перипетии в българския художествен текстил и приносът на жените – Проблеми на изкуството, бр. 4. [Vasilchina, V. 2002. Rannite peripetii v balgarskiya hudozestven textile I prinosat na zenite – Problemi na izkustvoto, 4.]

Величкова, Е. 2012. Возникновение и развитие коклошечного кружева в Болгарии – В: Тихомиров, С. (ред.) Традиционное прикладное искусство и образование: исторический опыт, современное состояние, перспективы развития. Материалы XVII Международной научно-практической конференции, 2–3 ноября 2011 г. Санкт-Петербург, Инжиниринг Сервис Принт, 302–310. [Velichkova, E. 2012. Vozniknovenie I razvitie kokliyushechnogokurzeva v Bolgarii, – V: Tihomirov, S. (red.) Traditsionnoe prikladnoe izkustvo I obrazovanie: istoricheskii opit, sovremennoe sostoyanie, perspektivi rasvitiya. Materiali XVII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, 2–3 noyabrua 2011 g. Sankt-Peterburg, I “Ingeniiring servis print”, 302–310].

Колева, Е., И. Колева. 2014. Копринарството и гайтанджийството – два занаята от Търново и от Габрово, които прерастват в модерни и значими индустрии – В: Гоев А. (съст.) Народните занаяти: минало, настояще и бъдеще, 9, Габрово, Фабер, 200–228. [Koleva, E., I. Koleva. 2014. Koprinarstvoto I gaitandgiistvoto – dva zanayata ot Turnovo I ot Gabrovo, koito prerastvat v moderni I znachimi industrii – V: Goev, A. (sast.) Narodnite zanayati: minalo, nastoyatshe, badetshe, 9, Faber, V. Tarnovo, 200–228].

Лулева, А. 2013. Модерност и патриархалност в светлината на семейния модел в българския град от XIX – началото на XX в. – В: Известия на исторически музей Русе, 26, 113–132 [Luleva, A. 2013. Modernost i patriarhalnos v svetlinata na semeiniya model v balgarskiya grad ot XIX – nachaloto na XX v. – V: Izvestiya na istoricheski musei, Ruse, 26, 113–132]

Минков, Хр. 1908. Как да се повдигне Калофер в индустриално отношение – В: Сборник на калоферска дружба, 1, София, Печатница и лит. на Григор Т. Паскалев, 18–30. [Minkov, Hr. 1908. Kak da se povdigne Kalofer v industrialno otноshenie – V: Zbornik na Kaloferska družba, 1, Sofia, Pечатnitza i lit. na Grigor T. Paskalev, 18–30].

Начов, Н. 1990. Калофер в миналото, София: Земиздат. [Nachov, N. 1990. Kalofer v minaloto, Sofia: Zemizdat].

Павлов, А. 1912. Икономическото развитие и състояние на гр. Казанлък – В: Казанлък в миналото и днес, 1, София: Печатница на Нар.Осигур. Д-во „Балкан“, 280–335. [Pavlov, A. Ikonomicheskoto rasvitie I sastoyanie na grad Kazanlak – V: Kazanlak v minaloto i dnes, 1, Sofia: Pечатnitza na Nar. Osigor. D-vo “Balkan”, 280–335].

Т. Б. и М. Ст. (год. на издаването не е посочена) Индустрията в Казанлък – В: Казанлък в миналото и днес. Юбилеен сборник по случай петдесет-годишнината от освобождението на гр. Казанлък, 3, София: Печатница С. М. Стайков, 533–580. [Т. В. и М. Ст. Industriaja v Kazanlak – V: Kazanlak v minaloto i dnes. Yrbileen zbornik po sluchai petdeset godishninata ot osvobodzenieto na gr. Kazanlak, 3, Sofia: Pечатnitza S. M. Staikov 533–580].

Фетфаджиев, М. 1902. Поминъка на градеца Калофер и мнение за подобряването му в бъдеще, Русе. [Fetvadziev, M. 1902. Pominaka na gradetza Kalofer i mnenie za podobryavaneto mu v badeste, Ruse].

Фетфаджиев, М. 1908. Как да се действува за въздигане поминъка на Калофер В: Сборник на калоферска дружба, Т. 1, София: Печатница и лит. на Григор Т. Паскалев, 31–46. [Fetvadziev, M. 1908. Kak da se deistva za pominaka na Kalofer – V: Zbornik na Kaloferska družba, 1, Sofia: Pечатnitza i lit. na Grigor T. Paskalev, 31–46].

Пети годишен отчет за дейността на Настоятелството на „Калоферска дружба“ през 1909 г. (четен в главното годишно събрание на 17 януари 1910 г.), София: Печатница Бъчеваров. [Peti godishen otchet za deyatelnostta na Nastoyatelstvoto na “Kaloferska družba” prez 1909 g. (cheten v glavnoto godishno sabranie na 17 yanuari 1910 g.) Sofia: Pечатnitza Bachevarov].

Шести годишен отчет за дейността на Настоятелството на „Калоферска дружба“ през 1910 г. (четен в главното годишно събрание на 17 януари 1911 г.), София: Печатница Бъчеваров. [Shesti godishen otchet za deyatelnostta na Nastoyatelstvoto na “Kaloferska družba” prez 1910 g. (cheten v glavnoto godishno sabranie na 17 yanuari 1911 g.) Sofia: Pечатnitza Bachevarov].

Седми годишен отчет за дейността на Настоятелството на „Калоферска дружба“ през 1911 г. и за състоянието на дружбата, четен в главното годишно събрание на 15 януари 1912 г., София (издателство не е указано) [Sedmi godishen otchet za deyatelnostta na Nastoyatelstvoto na “Kaloferska družba” prez 1911 g. (cheten v glavnoto godishno sabranie na 15 yanuari 1912 g.) Sofia: Pечатnitza Bachevarov].

НА БАН, ф. 63, Никола Е. Начов.

НА БАН, ф. 58К, проф. Михаил Арнаудов.

Гл. ас. Д-р Дария Василева

Институт за етнология и фолклор с Етнографски музей при Българска академия на науките

Ул. „Московска“ № 6А

1000 София

E-mail dariapanova@abv.bg